

בין הלכה למעשה

(מתוך דברים בקורס-הספרנים)

א

בכלל השאלות הרבות, שספרנינו, ביחוד אלה המשרתים את כלל-הקהל ביישוביו, חייבים בבירור, כלולה, כמובן, השאלה הגדולה, כיצד יכלולו את תפקידם כמתווכים בין קהל-הקוראים ובין הספרות העברית, שההגדרה המצויה קוראת לה: הספרות העברית החדשה, והגדרה זהירה יותר תקראנה: הספרות העברית בדורות האחרונים. ודומה, כי בירורה של השאלה, לא-יכל-שכן התשובה לה, מחייבים לימוד ועיון, שדרכו כפולה. הדרך האחת היא דרך-הלימוד להלכה — מן המחויב, שהספרן ידע את הספר, לאמור שתהא לו תמונה שלימה וכוללת של הספרות הזאת, וקנינה של התמונה הזאת יסייעו בגישה מלמעלה למטה; הדרך האחרת היא דרך השימוש למעשה — מן המחויב שהספרן ידע את הקורא על מעמד השכלתו והבנתו, על טעמו וצרכיו, על תביעתו ודרגתו, וקנינה של הידיעה הזאת יסייעו בגישה מלמעלה למטה. כשם שהגישה הראשונה, המלמדו לראות את המעגל הגדול, מראה לו את הקורא המצוי, שענינו ברגיל בספר בן-שעתו, כנקודה אחרונה במעגל ההוא, כך הגישה האחרונה מלמדו לראות את הקורא שהוא כנקודה הראשונה, שהוא, הספרן, חייב להוליכה אל המעגל כולו, כדי לסייע לו לקורא בזמן התודעה והידיעה, נחלת הספרות הזאת. שכן תעודתו של הספרן העממי אינה מצטמצמת על השרות המיכני, אלא היא חוליה אורגנית במערכת ההשכלה המכוונת, והוא לא יקיים את תעודתו זאת בתחומה של ספרותנו בדורות האחרונים, אם לא תהא בו ידיעתו, שעיקרה ידיעת תולדתה על מסגרתה ותכנה, ואם לא תהא בו סגולה לסייע, בספירת אומנותו, להקנייתה.

ואין לומר, כי מעמדו של הספרן, המבקש להגיע לידיעה הכפולה הזאת, הן בתורת הגישה מלמעלה למטה והן במעשה הגישה מלמעלה למטה, הוא מעמד קל ביותר. הרי עצם סידורה של הספרייה, או כלי-שימושה (הקטלוגים, הכרטיסיות) כבר נוגע במחלוקת-הפוסקים. כנודע, קביעת תחומה של הספרות הזאת שנויה במחלוקת, והיא מחלוקת העשויה שתתחדד, אם נאמר לקיים את ההנחה שבידנו, כי תחומה של הספרות הזאת לא נתמצה לא על ידי מי שרואה להקדימה מעט (פ. לחובר הפותח ברמח"ל) ולא על ידי מי שנתאה לאחריה מעט (קלוזנר הפותח בוויזל), הלא היא ההנחה, שאנו טורחים להוכיח צדקתה וצידוקה, כי מושג הספרות העברית החדשה ומונחה אין לצמצם על הספרות הנמשכת מזרס-ההשכלה בלבד, אלא חובה להרחיבם על כל היצירה העברית, שתחומיה מבחינה היסטורית הם בין שואה לשואה, ושואת-מלניצקי וההתעוררות למיפנה-גורלה של האומה ובין שואת-היטלר וההתעוררות למיפנה-גורלה של האומה. לאמור, כי כל היצירה העברית, הנושאת בה חותמו של הקטאקליזם ההיסטורי ובאה להתגבר עליו על פי דרכים שונות היא ספרות אחת וכינויה אחד. נמצאת ההגדרה של ספרות עברית חדשה (אם לא להעדיף עליה הגדרה מדוקדקת יותר: ספרות-בינתיים, כדי להניח את הכינוי: ספרות חדשה למציאות עברית חדשה, המתקמת אך עתה, עם תקומת-מדינתנו), כוללת את כל זרמי התרבות, וממילא כל זרמי הספרות שבלשוננו, בתקופה היא. ההנחה הזאת, כשם שהיא מחייבת את החוקר על פי דרכו, כך היא מחייבת את הספרן על פי דרכו — בעוד התפיסה המקובלת העמידה את סידור-ספריותו, בתחום הספרות העברית החדשה, על זרם ההשכלה והמשתלשל הימנית, הרי התפיסה, שאנו נלחמים לה, מחייבת את תחום סידורו וחובתו, שכן היא כוננת בו את כל הזרמים על ראשיהם (השכלה, חסידות, מתנגדות).

וזאת לדעת, כי התפיסה שאנו נלחמים לה, יש בה לתקן פגם גדול בהערכה המצויה של ספרותנו, לאחר שהתגברה על ההשכלה, ונעשתה גורם גדול של תנועת-ההתנערות, שעיקרה תמורת-גורל מברעת, וביטוייה תחית עמנו ולשונו בארצו. הביאור, המתחייב מתוך התפיסה המקובלת לגבי עצם החזיונות המכריעים בספרות, הקרויה ספרות-התחיה, הוא ביאור פגום ולקוי כאחת — שכן מן הנמנעות הוא לבאר את החזיונות האלה כמשתלשלים

מתוך ההשכלה בלבד. רק ההנחה, כי הספרות, הקרויה התחיה, היא הירשת של כל זרמי הספרות העברית, עשויה להעמידנו על הבנתם של החזיונות האלה ועל מיצויים, אם להסתפק בסכימה נאמר, כי הספרות העברית החדשה פירושה היצירה הכוללת של עמנו בתקופה ההיסטורית, המתפשטת בין המשבר הגדול האחד ובין המשבר הגדול האחר, יצירה שרשה אחד אם כי גילוייה משולש, ולא עוד אלא כשם שראשיתה אחת, כך גם אחריתה אחת, שכן כל השלישיה מלוכדה מספרות העברית, הקרויה ספרות-התחיה, ושהיא כפרוודור לתקומתנו.

הספרן, שיבקש להאמן לתפיסה זו, וינסה להעזר בסכימה הזאת, לא תהא מלאכתו קלה ביותר — משל למה הדבר דומה, ספרן הנתבע להתקין סידור-למעשה, מבלי שהחוקר הקדים לו סידור-להלכה.

ב

כנקודת-עזר אחת לאוריינטציה בדרכה של הספרות העברית החדשה, לפי התחום הנרחב שאנו מבקשים לתחום לה, היא ידיעת הגיאוגרפיה של הספרות הזאת על זרמיה, וראשית-אוריינטציה היא בקביעת העובדה, כי בעוד זרם-ההשכלה היה הופעה כמעט כל-ישראלית, כלומר שהקיף כמעט את כל קיבוצי היהודים באירופה ומחוצה לה, הרי זרם-החסידות, היה מצומצם על חלק אחד, אמנם גדול ומכריע במנינו, של שבט אשכנז, היושב בחלקה של אירופה. דרך ההשכלה היתה, לפי הסכימה המקובלת, אם כנוסחה אחת (קלוזנר): גרמניה, מרכז אירופה (פראג, וינה), גליציה, רוסיה (וולין, ליטא, פולין וכו'), אם כנוסחה אחרת (לחובר) המקדימה לגרמניה את איטליה ושלוחתה הולאנד, ולפי סכימה שאינה מקובלת, שאנו מבקשים להלחם לה, והקובעת את ערש ההשכלה העברית במרכז אשכנז (פולין) ובמרכז ספרדי (איטליה) כאחת. כמעט שלא היה שבט בשבטי ישראל, שתנועת ההשכלה לא הגיעה אליו, אם במוקדם ואם במאוחר (ר' יחיא קפאח וחבריו בתימן). מה שאי-יכן תנועת החסידות, שהיתה כנוסה בגבולה של הקהדות במזרח אירופה (ור' אליהו גוטמאכר בגריידיץ אינו אלא כאותו יוצא-מן-הכלל המקיים את הכלל). ההבדל הזה בין שני הזרמים הוא בנותן-הכרעה לדרך ספרותם, רוחה ואפיה — ההשכלה נמצאת במפגש הקרוב עם רוחות-אירופה, והיא ביקשה מדעת להיות מעורבת ומתערבת בהם ושלא-מדעת לקבוע עצמה חטיבה מיוחדת בתוכם; והיא נדרשה, בתוקף מעמדה, להלחם לעצמיותנו מתוך מאבק עם רוחות-אירופה וזרמיה, ודרכיה, על נצחונותיה וכשלונותיה, הם ציוני-ההתנגשות שבינה ובין הרוחות האלה. מה שאי-יכן החסידות, שלא נמצאה במפגש זה וכוה, אלא היתה נתונה ועומדת בתוך-תוכו של הוי יהודי, שלא השתערו עליו כוחות מפוררים מבית ומחוץ, כדרך שהשתערו בארצות-המערב. מתוך מהותה ומגמתה, סגרה עצמה מדעת, בפני רוחות-חוץ בני-זמנה וההסגר הזה, כשם שבא בו על הביטוי חוש עמוק יותר של עצם קיום האומה, מכפי שפעפע את ההשכלה, כך בא בו על הביטוי חוש קלוש יותר של אמצעי-קיום האומה, מכפי שפעפע את ההשכלה. וזאת לזכור, כי ההשכלה מסע-כיבושיה ממערב מזרחה היה מיוחד בינו — הנה קבעה מרכז אחד ואחר ולא יצא דור המרכז נטרד על סופריו וקוראיו כאחד, ואילו לא נפגשה במזרחה של אירופה בתנועות האחרות, ילדות המשבר ההיסטורי ובהווי, וודאי היה גורלם של מרכזי-ההשכלה האחרונים כגורלם של מרכזי-ההשכלה הראשונים — אחרי תקופה של פריחה ספרות עברית, על פי נוסח ספרות אירופית בת זמנה (ביתר דיוק: באיחור של שנים או שלושה דורות, הרי ההשכלה שלנו גידלה את הרצינוליזמוס המשכיל ימים הרבה לאחר שקאנט הרס אשיותיו, וכדרך האיחור ביסודי-ההשקפה דרך-האיחור ביסודי-הספרות וצורותיה). אכן, ההשכלה העברית לא ניתן לה לחיות ולהתפתח אלא בתוך מציאות, שמסדה הם הזרמים היריבים לה, וכן הגיאוגרפיה של ההשכלה היא כגיאוגרפיה של נדידה, שעיקרה שהיית-ארעי במרכיביה במערב, שאף היא יודעת לקיים לאורך-ימים והם על סופריהם וקוראיהם נשמטים מרשותה של לשוננו ויצירתה, והליכה-נסיגה למרכיבים במזרח, שהיא יודעת לקיים לאורך-ימים על סופריהם וקוראיהם ולהגביר את לשוננו ויצירתה, והכל לא בלבד בזכותם של אלה

המצטרפים לה מעוזבי החסידות והמתנגדות, אלא בעיקר בזכותם של עצם כוחות החסידות והמתנגדות ומציאותם. הגיאוגרפיה של החסידות, וממילא של המתנגדות, היא כגיאוגרפיה של עמידה, שעיקרה ישיבת-קבע במרכזיה במזרח, שהיא, על אף השתערוותה של ההשכלה, יודעת לקיים לאורך-ימים, באופן שלא נטרדה עד עצם היום הזה. וכשם שספרותנו החדשה על זרמיה והתנגשותם, עודה צופה לחקר כולל, שידע להתגבר על החקירה שנעשתה עד עתה, ושקטעיותה אי אפשר היה שלא תהא מטעה, אם לא מסלפת, כך עודה צופה לחקר מפורט של מלחמת זרמים בתוך תפיסה של ספרות אחת, שמתוכה היינו מתעוררים על בחינה חדשה של תכונות-היסוד של שני ראשי-הזרמים — פתחונה של ההשכלה וסגרונה של החסידות, ואפשר וחדירה לאמתה עשויה להעלות לפנינו בעייה זאת באור של הפתעה. על כל פנים בלא הבנה דיאלקטית אין הבנה בתולדתנו בדורות אחרונים, וממילא בלעדיה אין הבנה בספרותם.

כנקודת-עזר אחרת לאוריינציה בדרכה של הספרות העברית החדשה, לפי התחום הנרחב שאנו מבקשים לתחום לה, היא ידיעת התפתחותה של הלשון העברית, ככלי-מבצע לספרות הזאת על זרמיה. וראשית-האוריינציה היא בקביעת-העובדה, כי החסידות וכמותה המתנגדות, שהיתה שתולה ועומדת בהוויה יהודית ומקיימת אותה, הן מבחינה עצמיותה הן מבחינת שלימותה, לא היתה, לא בחפצה ולא ביכולתה, לפתח במיוחד את לשוננו, ואילו ההשכלה, שתכניתה היתה בנויה, על כוונת פירוקה של ההוויה היהודית הקיימת, היה גם בחפצה גם ביכולתה, לפתח במיוחד את לשוננו, להייתה כוללת את כל אנפיה-חיים ופינותיהם. והוא כמין פרדוקס: תנועה כחסידות, שקיימה הויה יהודית שלימה, לא יצרה לשון כפי שהויה זו צריכה לה, והסתפקה ביסודות-הלשון שמצאה לפניה — כפל הלשון, של עברית ואדיש, שנשמר לה בכללו (ודוק: לא בפרטיו) לפי החלוקה הישנה: ראשונה לתחום-הקודש, אחרונה לתחום-החול. תנועה כהשכלה, שרצתה בערעורה של ההוויה היהודית הזאת ואף סייעה לכך כיכלתה מבלי שתדע להחליפה בהויה אחרת שתהא עשויה כמותה מבחינת העצמאות והשלימות, שיקעה מרבית-כוחה וכשרונה ליצירתה של לשון, כפי שהויה עברית שלימה צריכה לה — ודאי גם היא ידעה כפל-לשון, של עברית ולועזית, אך תפיסתה החילונית ביטלה את החלוקה הישנה, ונמצאו שתי הלשונות משמשות בעיקר תחום אחד, ומאמציה-היצירה המכוונים בהרחבת לשוננו והעמקתם שגרמו לכך, כי לשוננו ניתן לה לעמוד בתחרות עם יריבתה העזה, ועצם תגבורת היצירה מסתבר מתוך כך, כי לשוננו נעשתה לה להשכלה כיסוד הלאומי העיקרי, וכמעט היחיד, שנדרש כביכול לפצות על שאר היסודות, שנתיתרו בחפצה של האידיאולוגיה ונתרופפו בתקפם של החיים מחוצה לגיטו. לא, שהחסידות אין לה חלק בהתפתחותה של לשוננו, אדרבה חלקה בזה גדול מכפי המשוער והמקובל, ויש ידים להוכיח, כי דרכה בלשון, ביהוד בשיתה ומסירתה, מעיר על גישושים, שהתפתחותה של לשוננו הסתייעה בהם, בין במישרים ובין בעקיפים, אבל הוא חלק מועט, אם נקביל אותו למפעלה העצום של ההשכלה, שהיתה הכוח המניע הגדול והמכריע בחשיפת כוחה הדינאמי של לשוננו והפעלתו. כללו של דבר: במקום שההשכלה לא היו לה יריבים בני-כוח כתנועת החסידות או המתנגדות, יצרה אמנם ספרות עברית ופיתחה את כוחה של הלשון, אך לא יכלה לקיים חיים יהודיים, שהספרות הזאת ולשונה היו להם ובהם צורך והכרח; במקום שההשכלה היו לה יריבים בני-כוח, כתנועת החסידות או המתנגדות, המשכיח יצירת קודמיה בספרות העברית ופיתוח כוחה של הלשון, ונמצאו יריביה מקיימים את החיים היהודיים והיא טורחת לחדשם לפי תכניתה, ומלחמת הזרמים קובעת את דרך-הקיום וגבול-החיודש, וסיכומה של המלחמה ניכר לא בלבד בציוני-ההתנגשות הגלויים אלא, ואולי: ביחוד, בציוני-ההתעורבות הסמויים, התעורבות שסופה מזיגה בתוך תנועת-התחיה וספרותה.

ג

הספרן, שקנה לעצמו ראייה כוללת בדרכה של ספרותנו החדשה, בין בתחומה המצומצם שאנו משיגים עליו בין בתחומה הנרחב שאנו נלחמים לו, ומבקש לידע, כיצד ייעזר בראייה זאת, מן הדין שישנן לעצמו את הכלל, כי כשם שההתבוננות שלו היא

למעלה למטה, כך העשייה שלו היא מלמטה למעלה. לאמור, נקודת-המוצא שלו, למעשה, היא מציאותו של הקורא. בין מבחינה תרבותית ובין מבחינה מנטאלית. לאמור אין הספרן יכול להסתמך אלא על סקרנותו האקטואלית של הקורא. הנזקק לספרותנו, ומתפקידו לא בלבד להוליך את הסקרנות לשבילי-ההתענינות, אלא בעיקר להדריך את ההתענינות באופן, שתגיע, בבחירת חומר הקריאה וסדרו, לראייה הכוללת היא, אם, למשל, עיקר-הסקרנות של הקורא עשויה, כפי שהיא עשויה ברגיל, כלומר שהיא מכוונת לפרוזה, וביתר דיוק: לסיפור החדש, והיא סקרנות העשויה לדחות התענינות בכל סוג סיפור אחר, והיא מעולה ממנו, לא יאה זה מתפקידו של הספרן לומר דבר-יתוכחה ומוסר, ולהעזר במלוא-כוח-המלצתו לשכך את הסקרנות הזאת על חדצדדיותו, אדרבה הוא ייעזר בסקרנות הזאת כשלב גאות להדרתו. ספרנינו יודעים מפעולתם, כי יש וספר מסוים נדרש הרבה, עד שדורשיו אנוסים להסתדר כמין תור ארוך, ולימים שוב אינו נדרש, וכמה וכמה סעמים לכך — הרבה אקטואליות עושה, הרבה פירסום עושה, הרבה סוגסטיה עושה, וכיוצא באלה. ושאלה היא, מה חובתו של הספרן — ואפשרות התשובה היא כפולה: או יראה עצמו כמשמש וייענה לדרישת הקוראים על דרך מיכנית, או יראה עצמו מדרך וייענה לה על דרך אורגנית — כלומר, מתוך בחינתו ונסינו יסייעם, להיזכר מקרים דומים של סקרנות שסופה אדישות, ולבדוק את הגורמים, ובדרך-כך יעוררם לבקורת עצמם באפיה ודרכה של קריאתם. אך סיוע זה, המצריך זהירות פדגוגית נאותה, לא יעשה מתוך שלילת הדרשה הבהולה, אלא אדרבה תוך כדי סיפוקה, והעיקר, הספרן יעזור לו לקורא, בהערה והארה, ברמיזה והוראה, לראות את הספר הנדרש מחוצה לגורמי הסקרנות הארעיים ולהעריכו לפי ערכיו הקבועים. עזרה זו תיעשה מתוך הצבעה על מקומו של הספר הנדרש במעגל כולל יותר, דרך גידולו וקישורו אל שלפניו. אם, למשל, פולמוס דברים רווח העלת את מידת הסקרנות בספר מסוים, לא יעמיד עצמו הספרן העממי כמעצור וכעיקוב, שכן כל מה שנכנס באורנו נועד לחלוקה — ומה שאינו יפה לכך, מתוך שהוא פסול מעיקרו הוא פסול בהכנסה — אלא הוא ישתדל לספק את הסקרנות על דרך שיוליך את הקורא מן הספר הזה לספרים אחרים, המצטרפים כדי חזיון מסוים, מעגל מסוים, באופן שהקורא ילמד לראות את גילויי ספרותנו, כפי שהם מגולמים בספרים הנקראים, לא כישויות בדות אלא כשלשלת שחוליותיה מצטרפות והולכות בתודעתו של הקורא כדרך שהצטרפו בהתפתחותה של הספרות. אם פולמוס דברים העלה, למשל, את הדרשה לספרו של ד. מלך „מעגלות“, יעזר הספרן את הקורא על מקומו של הספר ומתברר במעגל נרחב יותר של הסיפורות, — מבחינת הספר ותכנו יתעורר הקורא, לקרוא יצירי ספור קודמים המנסים לשקף דמותה של הקבוצה והאדם בה, כשם שיעוררו לקרוא יצירי-סיפור שקדמו גם לאלה, ושבהם משתקפת המתיחות בין החברה ובין היחיד, והוא ילמד להבין התפתחותו של קו מסוים בסיפור העברי; מבחינת המחבר ודרכו יתעורר הקורא לקרוא יצירי-סיפור בני זמנו וגידולו, לאמור אנשי העליה השלישית. ההתעוררות הכפולה הזאת, תגביר כוח-שיפוטו, וביחוד תרחיב אופק-ראייתו בדרך התפתחותה של הסיפורות העברית ובעייתיה. אם פולמוס-דברים העלה, למשל, את הדרשה לספרו של נתן שחם „דגן ועופרת“, יעזר הספרן את הקורא על מקומו של הספר ומחברו במעגל נרחב יותר של הסיפורות — מבחינת הספר ותכנו יתעורר הקורא לקרוא יצירי-סיפור אחרים, המנסים לשקף דמותו של דור הילודים בארצנו („צברים“); מבחינת המחבר ודרכו יתעורר הקורא לקרוא יצירי-סיפור של קודמים, גם הם ילידי ארצנו, ויעמוד על ההבדל, שבין אלה שנולדו בתוך הישוב הישן, אם באיזור האשכנזי אם באיזור הספרדי, ובין אלה שנולדו בתוך העליית הראשונות (המושבה) ובין אלה שנולדו בתוך העליות האחרונות; ההתעוררות הכפולה הזאת תגביר כחברתה את כוח-שיפוטו, וביחוד תרחיב אופק-ראייתו בדרך התפתחותה של הסיפורות העברית ובעייתיה. אם הספרן ידע לכוון את הקורא, בנועם ובעדינות, מנקודת-הסקרנות והיקף-ההתענינות — סופו של הקורא יהא בחינת מי שלמד להתכונן במפה גדולה והוא משכיל להבחיל בישובים הזרועים על גבה, על גדלם וקטנם, מרחקם וקרבתם, וביחוד על היחס והשייכות שביניהם. תוך כדי קריאה ילמד כי התפתחותה של הפרוזה העברית אינה בקו רציף אלא כביכול בשתי וערב — וכן אם יבקש ללמוד מתוך הפרוזה העברית את

עיקרה, כלומר את תפקידו כבבואה הפנימית יותר לדיקון חיינו, ככלל וכיחידים, בדורות
האחרונים, יראה כי הפרוזה מידת התפתחותה לרוב ולעומק כמידת יכלתם של המספרים
לחיות מרחב ומעמק של מספר דורות, כי רק יכולת חיים כזאת עושה את הסיפור העברי
בבואת-אמת לדיקון החיים על תהליכיו במיפנה ההיסטוריה של עמנו. קו ההתפתחות שהקצה
אחד, היא מערכת המספרים, שלא ידעו לכלול במיפורם אלא שני דורות, דור האבות
ודור הבנים, וגם הם דרך קונסטרוקציה אידיאולוגית (מאפו, סמולנסקי, ברוידס), והקצה
האחר, הם המספרים היודעים לכלול בסיפורם ארבעה עד חמשה דורות, והכל דרך
ריקונסטרוקציה אמנותית, ולא עוד אלא שהם יודעים לצאת לא בלבד מן ההסגר של
סביבת-גידולם ואורתו, ולחיות שבטי-ישראל ישראל רבים ושונים (ש"י עגנון, ח. הוז).
בין קצה רבות התודות ולא מעטות התסגות, אך קו הנמתח בין קצה לקצה הוא
קו ההתפתחות העולה.

כן, יש גם תסגות. כך, למשל, יראה, בתוך הקו הזה, הסיפור העברי הצעיר
ביותר כתסוגה — שכן יתרונו של דור המספרים הזה (לא ידע תנועה בין שני נופים
ובין שתי לשונות, נולד בתוך הלשון העברית החיה וגדל בתוך הפעילות ההיסטורית
המכרעת והיה במכריעיה ויש לו לומר, מה שלא אמרו קודמיו) אינו עוקר את חסרונו
(הוא אינו יודע לחיות אלא את עצמו וסביבת-גידולו בלבד, כאילו חזר להסגר הנושא
של הסיפור שלנו), אבל גם תסוגה זו צריכה הבנה דיאלקטית, והקורא שיתקיים בו, גם
בהדרכת הספר, בחינת מתוך שלא לשמו בא לשמו, ויצא מכלל סקרנות וייכנס לכלל
התענינות, יחדל מהיות כיסוד המתנדנד בין מיני סנסציה שעל-רגל-אחת, אלא יעמוד
כיסוד איתן, הסופג מתוך ברירה והבנה, היודע להקפיד גם על חמריה-הספיגה וגם על סדר-
ספיגתם.

ד

כי מה שיתקיים בו בקורא במעגל הקטן של ספרות דורו, יתקיים בו במעגל הגדול
של ספרות הדורות האחרונים. הדרכה הזהירה והמוכמה תעמוד לו, שיימשך פסיעה-
פסיעה מן הראשונות אל האחרונות, כשם שילמד להבין את הספר הבודד והסופר הבודד
ולעריכם בתוך מעגל גידולם, כך ילמד להבין את המעלה כולו מתוך מעגל נרחב ממנו;
תמאן תתחדד בו ההבנה האמנותית, שידע להבין ציירי-ספרות מתוך מחצבתם, ומכאן
לעמוד בהתחלפות-הטעמים, כך תוליד הדרך מלמטה למעלה את הקורא פסיעה-פסיעה,
עד שייגיע למקום, שבו תהא לו יכולת הראייה וההבנה מלמעלה למטה, ויהא באמת בן
בית בספרותנו, הקרויה ספרות חדשה, ואין צורך לומר, כי גם היא אינה התחנה האחרונה,
אלא מוליכה אל שלפניה, עד בראשית ברא, אך תפקידנו עתה היה להגיע את הקורא
עד התחנה הזאת, ולואי ונגיענו.